

УДК 37.015.31:[316.42-056.87:7]:165

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ГУМАНІСТИЧНО СПРЯМОВАНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА

Горбенко С. С.

У статті актуалізовано проблему методології становлення особистості засобами мистецтва гуманістичної орієнтації. Розглядаються ідеї сутності людини, особливості її естетичного і духовно-морального виховання.

Ключові слова: загальнолюдські цінності, гуманістичний підхід, естетичні почуття, свідомість, духовний потенціал, моральність, афективно-емоційна сфера, творіння мистецтва, внутрішній світ людини, катарсис.

В статье актуализирована проблема методологии становления личности средствами искусства гуманистической ориентации. Рассматриваются идеи сущности человека, особенности его эстетического и духовно-нравственного воспитания.

Ключевые слова: общечеловеческие ценности, гуманистический подход, эстетические чувства, сознание, духовный потенциал, нравственность, аффективно-эмоциональная сфера, творения искусства, внутренний мир человека, катарсис.

The article addresses the problem of methodology of personality formation by means of art with humanistic orientation. The author considers ideas of the essence of man, peculiarities of aesthetic and spiritual education.

Key words: universal values, humanistic approach, aesthetic feelings, conscience, spiritual potential, morality, affective-emotional sphere, works of art, inner world, catharsis.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В нинішніх умовах існування освітнього середовища склалася негативна ситуація з вихованням особистості. Про це свідчать занепад шкільного, сімейного виховання, зниження рівня духовної культури і морально-естетичної вихованості учнів загальноосвітніх навчальних закладів, розповсюдження споживацького ставлення до життя, підліткової дезадаптації, правопорушень, асоціального характеру поведінки тощо. Значну роль у виправленні становища, яке склалось, відіграє мистецтво, гуманістична спрямованість змісту та якості духовно-морального, естетичного виховання учнів загальноосвітніх закладів освіти, діяльності вчителів циклу мистецьких дисциплін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Принцип гуманізму знайшов повноцінне відображення і розвиток у вітчизняній філософсько-педагогічній думці, зокрема у працях Г. С. Сковороди, І. Я. Франка, Т. Г. Шевченка, П. Д. Юркевича та ін.; в дослідженнях сучасних філософів (В. П. Андрущенко, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень та ін.). Гуманізмом пройняті праці зарубіжних учених (Дж. Дьюї, А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фромм). З кінця 80-х рр. ХХ ст. ідеї гуманізму стрімко поширились у виховній теорії і практиці (Ш. О. Амонашвілі, Г. О. Балл, І. Д. Бех, М. Берулава, М. В. Богуславський, Є. В. Бондаревська, С. І. Подмазін, В. В. Серіков, Є. М. Шиянов); естетичному та духовному вихованні (Т. І. Власова, З. Гіптерс, О. М. Олексюк, О. М. Отич, Г. М. Падалка, Н. В. Поліщук, О. Я. Ростовський, В. П. Сергєєва, Д. В. Чернілевський, О. П. Щолокова та ін.).

Метою статті є обґрунтування методологічних ідей виховання учнів на основі антропологічного підходу, набуття досвіду художньої культури та створення відповідного середовища в процесі систематичного і цілеспрямованого ознайомлення з творами мистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гуманістична орієнтація освіти має на меті втілення у практику пріоритетів загальнолюдських цінностей, здобутків національної і світової культури. У цьому зв'язку актуалізується проблема духовних,

естетичних і моральних вимірів життєдіяльності дитини. Адже сутність нової освітньої парадигми полягає у зверненні не тільки до інтелекту, але й до емоцій; пробудження, збагачення, наповнення новим смислом людських переживань. "Гуманістична концепція, – вважає академік І. А. Зязюн, – передбачає особистісний підхід до науки, до людини і намагається знайти істину на шляхах пошуку сенсу людського буття, самоактуалізації творчості, свободи вибору, цілісності, інтегративності мислення і переживань, управління людиною, власним розвитком. Успішним і ефективним розвиток молодшої людини буде лише тоді, коли освіта, навчання і учіння супроводжуватиметься позитивними емоціями і почуттями" [6, с. 11–12]. Чуттєвій природі людини, естетичному почуттю належить особливе місце, адже, спираючись на них, людина орієнтується у світі прекрасного і потворного. Тому метою гуманістично орієнтованого виховного процесу є не тільки розум, практичні навички, але й душа, почуття, тілесне і духовне здоров'я, смисли життя, стратегії поведінки і конкретні вчинки учня.

Людина, пропускаючи "світ мистецтва" крізь себе, крізь свої почуття та емоції, збагачується новими відчуттями, уявленнями та ідеями. Так, через мистецтво людське входить безпосередньо у світ людини. Г. Гегель вказував, що мистецтво – це "повернення людини всередину самої себе, сходження до свого особистого почуття, завдяки чому мистецтво відкидає усяке обмеження... і його новим святом стає *Humanus* – глибини і висоти людської душі як такої, загальнолюдського в радостях, стражданнях, в прагненні, діяннях і долях..." [3, с. 113]. За висловом Ф. Достоєвського, "мистецтво – це спосіб знайти Людину в людині". Ці положення ми розглядаємо як методологічні у контексті наступних ідей:

1. *Ідея сутності людини та її формування як особистості.* На початку III тисячоліття в усьому світі відбувається переосмислення ціннісних орієнтирів і стратегій людського буття, а значить, і мети виховання. А. М. Алексюк пише, що "з філософсько-методологічних позицій у визначенні педагогічних умов і способів практичної реалізації мети виховання суттєве, а то й вирішальне значення для педагога має, насамперед, розуміння сутності людини. Вона є головною передумовою ефективного виховання... Без такого розуміння виховання перетворюється на стихію" [1, с. 302]. У філософській антропології людина розглядається як істота незалежна, самостійна, здатна до самовизначення, здійснення індивідуального вибору та самореалізації і творчо впливає на об'єктивну реальність.

Культурологізаторські концепції розглядають людину, в першу чергу, як релігійну, моральну чи правову істоту. Сюди ж можна віднести визначення людини як *homo ludes* (людина, що грає), яка абсолютизує в ній здатність до гри, до освоєння світу за допомогою мистецтва. З метою визначення сутності сучасної людини Мераб Мамардашвілі ввів поняття "розмірність людського можливого". Це поняття має на увазі, що сутність людини можна розуміти не як потенційну безкінечність, а те, що постійно змінюється, само складається людиною. Це не те, що існує як приховане, раз і назавжди дане.

Для характеристики людини, ступеня реалізації її сутності використовується поняття "особистість", яке виступає динамічною, цілісною системою інтелектуальних, соціально-культурних і морально-вольових якостей людини, виражених в індивідуальних особливостях її свідомості й діяльності. Процес формування особистості передбачає самостійність та еволюцію матеріальної і духовної діяльності на основі вільно обраних принципів і відповідальності. Така діяльність стає єдністю універсально-людського та неповторно-індивідуального.

2. *Ідея набуття досвіду існування в художній культурі.* Однією з фундаментальних проблем в теорії і практиці педагогіки є проблема виховного, розвивального впливу мистецтва на особистість. "Саме мистецтво є найінтенсивнішим засобом освоєння тезаурусу цінностей і смислів людського буття, забезпечуючи при цьому їхню конкретно-наочну репрезентацію і безпосереднє переживання сучасною людиною. Мистецтво визначає "міру байдужості" (А. С. Канарський) до світу універсальних цінностей і смислів, а отже, робить культурний досвід людства частиною внутрішнього досвіду сучасної людини" [5, с. 54].

Відмітимо, що мистецтво не тільки збагачує слухача, глядача, читача знаннями, оцінками, прогнозами, але й допомагає краще пізнати і оцінити самого себе, служить його самопізнанню, самовираженню. Аристотель вважав, що твори

мистецтва облагороджують людину тим, що через "катарсис" душі звільняють її від негативних пристрастей, з його погляду катарсис – мета мистецтва. Суть його була усвідомлена таким чином, що втілений у мистецтві світ людини, життя характерів і пристрастей хвилює слухача чи глядача до глибини душі, і це естетично пережите потрясіння знаходить розрядку в переживанні очищення, морального удосконалення і гармонії. Художній твір, на думку мислителя, викликаючи в душі етичні почуття і переживання, справляє на людей перетворювальний вплив [2, с. 63]. Але для цього потрібен відповідний естетичний досвід, формування якого слід починати на ранніх етапах розвитку особистості.

Головним набутком людей, кінцевим підсумком життєвих шляхів окремих особистостей, колективів і цілого людства є культура. Найважливішим досягненням Гегеля є розробка проблеми культури як системи форм, що забезпечують виховання людського в людині. Однією з таких форм є мистецтво, яке виступає засобом власного творчого розвитку людини, бо в процесі художньої діяльності індивід створює для себе щось нове, а значить, ця діяльність постає як творча, спрямована на самозмінення, саморозвиток особистості. Вже у первісному змісті терміна "культура", який означав зміни у природі під впливом людини, було підкреслено важливу особливість культури – її людський фактор, висловлено ідею впливу людини та її діяльності на навколишній світ. В процесі спілкування з творами мистецтва учні набувають досвіду художньої культури, формуються їх потреби і здібності до освоєння світу цінностей мистецтва.

В контексті особистісно орієнтованої освіти можна виокремити основні критерії художнього розвитку особистості в процесі спілкування з мистецькими творами. Це *художня свідомість, почуття та художня діяльність*, які у своїй взаємодії створюють всю систему загальних естетичних якостей. Роль особистісно орієнтованого освітнього процесу в художньому розвитку дитини визначається створенням педагогічних умов, що забезпечують можливість кожної дитини на усвідомлення основ різних видів мистецтва, суб'єкт-суб'єктні стосунки з учителем, незалежно від природних здібностей учня з опорою на допомогу та підтримку педагога.

3. *Ідея створення духовно-морального виховного середовища.* Гуманістично спрямований мистецько-виховний процес потребує взаємодії духовного і морального. Сутністю духовно-морального є пробудження внутрішньої реальності нашого існування, внутрішнє прагнення пізнати, відчутти та ототожнити себе з цією реальністю і тим самим перетворити себе на нову особистість. Вихователь у цій ситуації повинен працювати з духовним потенціалом, який із самого початку закладено в душі кожної дитини, він допомагає зрозуміти силу її духу, свої людські можливості.

В останні роки значно зріс інтерес до вивчення ролі середовища в освітній практиці та його впливу на виховання особистості. Реалізувати гуманістичні завдання можна лише в межах такої організації середовища перебування учнів, де реально використовуються нові підходи, різноманітні способи спільної діяльності педагога і учня, діалогове спілкування, які приводять до становлення особистісних новоутворень. Сутність духовно-морального середовища полягає в тому, що воно відображає ідеї та цінності сучасної освітньої парадигми, включає процеси розвитку і саморозвитку культури дитини, педагогічної культури вчителя і батьків, відображає особливості їх взаємодії. Таке середовище являє собою сукупність різноманітних умов: інформаційних, комунікативних, інтерактивних, психолого-педагогічних, технологічних, методичних. Це зміст, форми, засоби, методи, досвід творчої діяльності відповідно до особистих потреб учня.

Відомий російський критик XIX ст. А. О. Григор'єв вважав, що мистецтво є моральним за своєю органічною природою. Не мистецтво має вчитися у моральності, а навпаки, моральність повинна вчитися в мистецтва [4]. Слушною в цьому контексті є думка Ж. Марітена – французького мислителя неотомістської орієнтації [7], який висловив думку про те, що за умови утворення мистецтвом та мораллю двох автономних світів вони все ж не можуть взаємно ігнорувати один одного. Вчений пояснює це тим, що людина присутня в обох цих світах одночасно як інтелектуальний творець і моральний діяч, суб'єкт актів, у яких вирішується його доля. Це говорить про те, що моральність безпосередньо й опосередковано присутня в змісті художнього твору, вона визнає його через специфіку мистецтва, його ціннісні

орієнтації. Коли художній твір позбавлений високих цінностей, основ справжнього мистецтва, то він не досягає і моральної сили впливу, тобто виховної мети.

"Духовність" і "моральність" пов'язані з мотиваційною сферою: зовнішні вияви (моральність) і внутрішні вияви (духовність). Між духовністю і моральністю, безсумнівно, існує глибокий зв'язок, що й служить причиною недостатньо чіткого їх розрізнення в науково-педагогічній літературі. "Духовність, – за висловом Т. І. Петракової, – це найвище, кінцеве, вище, до чого прагне "особистість", а В. П. Сергеева наголошує, що "співвідношення між духовним станом людини і її діяльністю можна виразити формулою "дух творить собі форми" – це має принципове значення для розуміння специфіки духовно-морального виховання, тому дух може реалізовуватися не тільки в духовній практиці, але й в реальних людських вчинках, творіннях культури, у високому емоційному переживанні" [8, с. 17]. Духовне виховання спрямоване, в першу чергу, на смислотворчу діяльність, а моральні якості можуть виступати як показник напрямку і рівня духовного становлення учнів, є основою їх оцінки і самооцінки. Середовищем, у якому відбувається цілеспрямоване духовно-моральне виховання в умовах загальноосвітнього навчального закладу, є зміст, засоби, форми, методи мистецької діяльності та їх відповідність вільному особистісному розвитку дитини.

Висновки. Чим ближче стоїть людина до усвідомлення своєї сутності, тим більшою мірою вона знаходить себе, відчуває особистість не тільки в собі, а й в інших. Історія свідчить, що освоєння світу людиною не може здійснюватись без опори на духовно-моральні, естетичні виміри, інакше виникає криза людяності, гуманності, культури. Причому ці феномени не можна підмінити високим інтелектом чи ерудицією. Вони виявляються в різних формах, на різноманітних рівнях і формуються різними засобами, найбільш ефективним з яких є мистецтво, яке застосовується в навчально-виховному процесі у вимірі нової особистісно орієнтованої парадигми.

Література

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України: історія, теорія / А. М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 558 с.
2. Аристотель. Поетика / Аристотель. – К. : Мистецтво, 1967. – 136 с.
3. Гегель Г. Эстетика / Г. Гегель // Гегель Г. Сочинения : в 4 т. – М. : Искусство, 1977. Т. 2. – 336 с.
4. Григорьев А. О. Эстетика и критика / А. О. Григорьев. – М. : Искусство, 1980. – 496 с.
5. Даренський В. "Мова" мистецтва як феномен екзистенційного діалогу / В. Даренський // Людинознавчі студії : зб. наук. праць ДДПУ. Філософія. – Дрогобич : Вимір, 2005. – С. 54–63.
6. Зязюн І. А. Емоційно-почуттєве в освітніх технологіях і педагогічній творчості / І. А. Зязюн // Єдність раціонального та емоційно-почуттєвого в освітньо-виховних системах : науково-метод. збірник. – Харків, 1996. – С. 10–13.
7. Маритен Ж. Ответственность художника / Ж. Маритен // Самосознание европейской культуры XX века: мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе : сб. статей. – М. : Политиздат, 1991. – 365 с.
8. Сергеева В. П. Духовно-нравственное воспитание как основа становления личности / В. П. Сергеева // Воспитательная работа в школе. – 2011. – № 8. – С. 13–22.